

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויצא, תשפ"ג, מספר 1497

"וְהָיָה מִלְאָכִי אֶ-לֵהִים עֲלֵימ וְיִרְדִים בְּר'" יוסף מורגנשטרן

שהרי כשם שמלאכי ארץ ישראל אינם יכולים לשמור בחוצה לארץ, כך גם מלאכי חוצה לארץ אינם יכולים לשמור בארץ ישראל. ומלאכי חוצה לארץ ירדו בבית אל שהיא בארץ.

לפי הבנת הרא"ם את דברי רש"י, המלאכים העולים בסולם אינם אותם המלאכים שירדו, אבל אין זה מוכרח, משום שכתוב ברש"י: "עולים תחלה ואחר כך יורדים", כפי שטוען הרא"ם. ייתכן שאותם מלאכים שעלו תחילה ירדו אחר כך, כפי שנראה להלן. בכל מקרה, לא ברור איזו סכנה צפויה ליעקב, שממנה צריך היה ה' לשמרו, כפי שמפרש רש"י. ברור לפי רש"י שהמילה "עליו" פירושה על יעקב ולא על הסולם, אך אפשר לפרש שה' ניצב על הסולם כדי לבשר ליעקב את הבטחת הארץ הכתובה בהמשך הפסוק. ישנם מפרשים שלא הכריעו, וסוברים ש"עליו" יכול לחול הן על יעקב והן על הסולם (הרד"ק ור' יוסף בכור שור).

אין ספק שרש"י היה מודע לקושיות הללו. לפיכך אין זה מפתיע שאנו מוצאים נוסח אחר של פירוש רש"י, הנמצא בדפוס הראשון של פירושו שהודפס ברומא (להלן דפוס רומא)¹, בשנת ר"ל (1470).² בדפוס זה אנו מוצאים תוספת לפירושו כ"דבר אחר" וזו לשונו:

עולים ויורדים בו עולים תחלה ואחר כך יורדים. מלאכים שליווהו בארץ אין יוצאין בחוצה לארץ ועלו לרקיע וירדו המלאכים שבחוצה לארץ ללוותו.

* דר' יוסף מורגנשטרן הוא בוגר המחלקה לתנ"ך בבר אילן וגר בפתח תקווה.

1 לאחרונה הופיע דפוס רומא בשלימותו בשתי מהדורות. (א) דיסרטיציה של מחבר מאמר זה. **פירוש רש"י לתורה בעידן הדפוס – רומא סביב 1470: היבטים פרשניים, טקסטואליים והיסטוריים**, בר אילן, סיון תשפ"א. (ב) **חמישה חומשי תורה עם תרגום אונקלוס ופירוש רש"י ע"פ דפוס רומא רל"ט ועם ראשוני פרשני רש"י**, מ' פיליפ (עורך), כרכים א-ז, פתח תקווה תש"פ.

2 דפוס רג'יו די קלבריה, המכונה היום במחקר "דפוס ראשון", קיבל שם זה בגלל שהוא הדפוס הראשון של פירוש רש"י לתורה שמתוארך. אך למען האמת, הוא נדפס בשנת רל"ה (1475), חמש שנים בערך אחרי דפוס רומא.

בפרשתנו, יעקב אבינו יוצא מבאר שבע ללכת חרנה כמצות אביו ואימו. לפני שהוא עוזב את הארץ הוא מגיע למקום שייקרא בעתיד "בית אל" ולן שם. בבית אל הוא חולם: "וְהָיָה סֵלֶם מִצֵּב אֲרָצָה וְרָאשׁוּ מְגִיעַ הַשְּׁמַיְמָה וְהָיָה מִלְאָכִי אֶ-לֵהִים עֲלֵימ וְיִרְדִים בו. וְהָיָה ה' נֹצֵב עָלָיו" (בר' כח:יב-ג). בפירוש רש"י המודפס ברוב החומשים (מקורו במקראות גדולות, הודפס בנוציה בשנת רפ"ד – 1524, להלן "דפוס רפ"ד") כתוב:

(יב) **עולים ויורדים** – עולים תחלה ואחר כך יורדים, מלאכים שליווהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע, וירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו.
(יג) **נצב עליו** – לשמרו.

נשאל, למה לפי רש"י צריך היה ה' לשמור על יעקב? לאיזה צורך באה השמירה הזאת, אם כתוב בהמשך, בעוד שני פסוקים: "וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ וְשָׁמַרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בר' כח:טו)? רבי אליהו מזרחי, בפירושו על רש"י, עונה:

ופירש רש"י "לשמרו". והיינו אליבא דמאן דאמר "עליו" על יעקב (בר"ר סט, ג), ולא כמאן דאמר "עליו" על הסולם, משום דפשטיה דקרא מוכח כותיה, דמדקאמר "עולים תחלה ואחר כך יורדים", ואין זה אלא במלאכים של לוייה, שמלאכים שלווהו בארץ אינן יוצאין בחוצה לארץ, ולפיכך עלו תחלה ואחר כך ירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו בחוצה לארץ, כמו שדרשו בבר"ר (סח, יב). וביני ביני, בין עליית מלאכי ארץ ישראל לירידת מלאכי חוצה לארץ, נשאר יעקב בלא שמירה והיה צריך לשמירה בלי ספק, וצריך לומר בהכרח דפירוש "והנה ה' נצב עליו" אינו אלא על יעקב לשומרו.

בעל ספר "נחלת יעקב" בפירושו לרא"ם טוען, שאולי לא היה יעקב זקוק כלל לשמירה, שכן, על פי הדעה בגמרא (חולין צא ע"ב) המלאכים ירדו ועלו באותו הזמן ונפגשו באמצע הסולם. בלשונו של ה"נחלת יעקב": "ולמאן דאמר דפגעי בהדדי לא בעי שמירה".

ניתן להוסיף ולשאול, אולי נשאר יעקב בלי שמירה לא רק בין עליית מלאכי ארץ ישראל לירידת מלאכי חוצה לארץ, אלא גם בין בית אל לחוצה לארץ?

לפי פירוש רש"י בדפוס רפ"ד, ללא ה"דבר אחר", קשה להבין למה היה הכרח לפרש "וְהָיָה ה' נֹצֵב עֲלֵינוּ" – לשמרו. אבל לפי הפירוש בד"א, שאותם המלאכים שעלו אחרי שה' שינה את שמם, הם הם אלו שירדו וראו את פני יעקב, מובן למה היה צריך לשמרו. וכפי שפירש בעל ספר זכרון בהתאם לגמרא בחולין: כאשר המלאכים ראו את פני יעקב למטה, ביקשו להזיקו, ולכן מובן למה היה ה' צריך לשמרו אותו. ואולי יש רמז נוסף בפסוק לתלות עליו את המדרש בד"א. אפשר להבין בפסוק יב: 'ויחלום יעקב חלום והנה סולם מצב ארצה, וראשו של יעקב (!) מגיע השמימה. שם בשמיים ראו המלאכים את דמותו של יעקב חקוקה בכיסא הכבוד, וירדו וראו את דמותו למטה, וקנאו בו ורצו להזיקו. מיד ניצב עליו ה' כדי לשמרו מהם.

יש הבדל גדול בין נוסח דפוס רפ"ד לנוסח דפוס רומא. לפי דפוס רפ"ד המילים "נצב עליו" הן דיבור המתחיל שמתפרש "לשמרו". לפי דפוס רומא מילים אלו אינן בגדר הדיבור המתחיל, אלא הן חלק מהפירוש שנמצא בד"א בפסוק יב. "ורואים צורת יעקב החקוקה בכסא הכבוד, 'והנה ה' נצב עליו' לשמרו".

רבקה זבולון כתבה בשנת 1997 עבודת מא. על הנוסח של פירוש רש"י לתורה בדפוסים ראשונים.⁵ זבולון מדגישה, בין היתר, את ההבדלים בין דפוס רומא לשאר הדפוסים ואת חשיבותו של דפוס זה, והיא קובעת ש"במהדורה זו יש מידה רבה של עצמאות טקסטואלית", וש"נמצאו בה חילופי נוסח עצמאיים יותר מבכל מהדורה אחרת ותוספות בלעדיות שנמצאות רק בה". בהמשך היא כותבת: "קטעי פירוש ארוכים שנמצאים במהדורת רומא לא הגיעו למהדורות ימינו ונעלמו מעיני הלומדים".⁶ תקוותי, שהופעת הנוסח של דפוס רומא במלואו, ומאמרים כמו זה, יאפשרו ללמוד את התורה ואת פירושו של רש"י בצורה מעמיקה יותר. כמו כן, אני מקווה שחילופי הנוסח העצמאיים והתוספות הבלעדיות הנמצאות רק בנוסח החשוב הזה, לא ייעלמו יותר מעיני הלומדים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

5 ר' זבולון, הנוסח של פירוש רש"י לתורה בדפוסים הראשונים – יחסם זה לזה והשתלשלות נוסחם עד למהדורות ימינו, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ז.

6 זבולון, שם, עמ' 122.

ד"א אילו מלאכים שירדו בימי אברהם להפוך את סדום ועל שגילו סודו שלמקום ותלו הדבר בעצמן נדחו ממחיצתן קל"ח שנה ואם תחשוב משנולד יצחק עד שפירש יעקב מאביו תמצאם קל"ח שנה עם י"ד שנה ששמש בבית עבר והיו עתה עולים, ששנה הקב"ה שמותם והעלם. וכשחלם יעקב היו יורדים ורואים צורת יעקב החקוקה בכסא הכבוד "וְהָיָה ה' נֹצֵב עֲלֵינוּ" (בר' כח:יג) לשמרו.³

המקור לפירוש השני, הנמצא בדפוס רומא, מבוסס על חיבור דברי חז"ל הכתובים בשני מקומות: במדרש בראשית רבה ובתלמוד הבבלי כדלקמן:

בראשית רבה סח, יב

ד"א עולים ויורדים בו, עולים אותם שליוו אותו בארץ ישראל, יורדים אלו שליוו אותו בחוצה לארץ, ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמן אמר מלאכי השרת ע"י שגלו מסטורין של הקדוש ברוך הוא נדחו ממחיצתן קל"ח שנה, ר' תנחומא הוה מפיק לישראל קלא, א"ר חמא בר חנינא ע"י שנתגאו ואמרו "כי משחתים אֲנַחְנוּ אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה" (בר' יט:יג), היכן חזרו? כאן עולים ויורדים, עולים תחילה ואח"כ יורדים.

תלמוד בבלי, חולין צא ע"ב

"וְהָיָה מְלֹאכֵי אֱ-לֹהִים עֲלֵינֵינוּ וְיִרְדּוּ בָנוּ",

תנא: עולין ומסתכלין בדיוקנו של מעלה (רש"י – פרצוף אדם שבארבע חיות בדמות יעקב) ויורדין ומסתכלין בדיוקנו של מטה. בעו לסכוניה (רש"י [בקשו להזיקו] – מחמת קנאה), מיד – "וְהָיָה ה' נֹצֵב עֲלֵינוּ".⁴

ספר זכרון על פירוש רש"י לתורה, מציג כך את דברי הגמרא: נצב עליו - לשמרו.

בפרק גיד הנשה (חולין צא ע"ב) "עולים ומסתכלים בדיוקנו של מעלה". כלומר, בפרצוף אדם שבארבע חיות המרכבה, שהוא דמות יעקב. "ויורדים ומסתכלים בדיוקנו של מטה. בעו לסכוניה", כלומר מחמת קנאה שיגיע ילוד אשה למעלה כזאת. מיד "וְהָיָה ה' נֹצֵב עֲלֵינוּ" (בר' כח:יג) רצה לומר לשומרו מהם, וכן פרשה הרב ז"ל שם.

לפי הפירוש השני, המלאכים שראה יעקב בחלומו לא היו מלאכי הארץ וחוצה לארץ, אלא הם היו אותם המלאכים שירדו בימי אברהם לבשר על הפיכת סדום. כיוון שתלו הגדולה בעצמם, ולא בקב"ה, כשאמרו "כי משחתים אֲנַחְנוּ אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה" (בר' יט:יג), דחה ה' את עלייתם בחזרה לשמיים עד עת חלום יעקב. בנוסף,

3 הפירוש הזה נמצא בשלשה כת"י של פירוש רש"י לתורה: פרמה 3256 (1312), אוקספורד 187 (1399), ופרמה 3115 (1305). באחרון הפירוש נמצא בשוליים, כנראה המחזיק של הכת"י חשב שזה היה מספיק חשוב, והוסיף אותו.

4 גם במדרש הגדול כתוב: "ד"א עולים ויורדים. מלמד שהיו המלאכים כל אותה הלילה עולין ורואין דמותו של יעקב חקוקה תחת כסא הכבוד ויורדין ורואין דמותו למטה, ביקשו להזיקו מיד" (פרשת ויצא סעיף יב).